

Тема 3. Суспільна свідомість у вимірах соціальної психології.

План:

1. Поняття цінностей у соціальній психології.
2. Соціальні цінності і соціальні спільноти.
3. Критика традиційних цінностей як підстава соціальної модернізації.
4. Соціальний досвід і джерела цінностей

1. Поняття цінностей у соціальній психології.

Цінність, з погляду соціальної психології, – це переживання значущості, вартісності, пріоритетності певної ідеальної сутності (ідеї), яка може безпосередньо втілюватись у тих чи тих об'єктах та явищах. Беручи загалом, уся різноманітність об'єктів навколишнього світу, суспільних відносин і природних явищ, що належать до їхнього кола, може оцінюватися під кутом зору добра або зла, істини або неправди, краси або потворності, припустимого або забороненого, справедливого або несправедливого тощо. Скажімо, справедливість, краса, добро є прикладами цінностей, що закріпилися в суспільній свідомості як ідеалізовані атрибути. Справедливість як цінність є “справедливістю загалом”. Людина може перейматися ідеєю справедливості, навіть коли в її житті немає справедливих відносин, справедливого судочинства, справедливого ставлення до неї, ба більше, саме в таких умовах вона ще дужче переймається ідеєю справедливості, прагненням до неї. Аналогічно цінність добра також переживається людиною як абстрактна ідея, як певний ідеал, і в цьому випадку переживання не залежить від того, скільки доброти виявляє до неї оточення. Отже, природа цінностей є більшою мірою апіорною, ніж емпіричною: ми переживаємо їх незалежно від того, наскільки вони втілені в нашому конкретному соціальному середовищі.

Розгляньмо найважливіші соціально-психологічні характеристики цінностей.

Істотною мотиваційною властивістю цінностей є передусім їхній **імперативний характер**. Цінність переживається як своєрідна беззастережна вимога і супроводжується відчуттям зобов'язаності, безумовної потреби думати і чинити так, а не інакше. Наприклад, переживання соціальної справедливості як цінності досить строго визначає негативне ставлення людини до соціальних паразитів – здорових, працездатних людей, що живуть коштом інших. Переживання професійної солідарності як цінності, наприклад журналістами, спричинює організований спротив у випадках, коли їхній колега зазнає переслідувань з боку влади через оприлюднення правдивої інформації. Імперативність як специфічна особливість цінностей у багатьох ситуаціях фактично позбавляє людину свободи вибору. Так, коли дорослі б'ють дитину, людина, вірна моральним цінностям, не вагатиметься, чи треба заступитися за неї. Вона вважає, що зобов'язана захистити дитину; її вибір стосується тільки засобів, до яких при цьому слід вдатися. Як бачимо, соціальна поведінка особистості загалом досить чітко регламентована.

Ще одна характерна ознака цінностей – їхня **позаситуативність**. Як соціально-психологічні механізми регуляції соціальної поведінки, вони є формально безвідносними щодо ситуації, в якій перебуває індивід, котрий звертається до цінностей. Утім, цінність – це не правило, що раз і назавжди фіксує бажаний спосіб поведінки в конкретній ситуації. Навпаки, у цінності закріплено загальний, безумовний поведінковий пріоритет. Абстрактність цінності дає індивідові можливість “вивищитися над ситуацією”, вийти за межі, здавалося б, непереборних обставин і вже тим самим ситуацію змінити. Отже, абстрактність, позаситуативність цінності припускають авторське, самостійне рішення щодо способу і меж її реалізації.

Цінностям властива **стійкість, стабільність**. Вони засвоюються з досвіду не одного покоління і так само можуть переходити до поколінь наступних. Деякі цінності належать до вічних, непроминальних. Але це не

означає, що вони не здатні змінюватися, набувати нових якостей, як не залишаються застиглими саме суспільство і відносини між людьми. Цінності змінюються разом із суспільними трансформаціями і відповідають на виклики часу.

Цінності поділяють на індивідуальні і соціальні, “позитивні” і “негативні”, термінальні й інструментальні, матеріальні й ідеальні, матеріалістичні і постматеріалістичні. Розгляньмо ці класи цінностей детальніше.

Соціальні цінності – це загальна назва для різноманітних групових цінностей. Залежно від типу групи цінності можуть бути соціально-економічними, етнічними, демографічними, професійними. **Індивідуальними вважаються ті цінності**, які особистість обрала з різних соціальних, побутових, середовищних і культурних систем цінностей, засвоїла, прийняла як свої. У цих цінностях як соціокультурному продукті індивід вбачає відгук на власні потреби. Потреби суспільства і потреби індивіда в реальному житті збігаються лише частково. Тому людина може визнавати їх за свої власні або за об’єктивну необхідність, а то й активно протистояти деяким суспільним цінностям, ігнорувати їх. Творче засвоєння соціальних цінностей є важливою складовою соціалізації особистості.

“Позитивні” і “негативні” цінності утворюють підструктури загальної системи цінностей. Якщо “позитивні” цінності втілюють прийнятні, бажані зразки та ідеали, до яких людина прагне, то “негативні”, навпаки, є еталонами неприйняттого характеру, яких слід уникати. І позитивні, і негативні цінності слід вважати рівнозначущими, оскільки вони спільно регулюють соціальну поведінку. Так, якщо для когось позитивною цінністю є особиста свобода, то негативною цінністю можуть стати різноманітні зобов’язання – наприклад, ті, які накладає шлюб, сімейне життя, численні соціальні приписи.

Поділ цінностей на **термінальні та інструментальні** запропонував М. Рокич. Таке розмежування відповідає традиційному поділу на цінності-

цілі і цінності-засоби. Термінальні цінності мають екзистенційний характер і ґрунтуються на переконанні, що існує якась “кінцева мета” індивідуального існування і що вона вартує (як з погляду особистості, так і з погляду суспільства) того, щоб до неї прагнути. У термінальних цінностях утілюються найважливіші цілі, ідеали, самоцінні смисли життя людей, як-от цінність людського буття, сім’ї, кохання, свободи, творчості тощо. Інструментальні цінності пов’язані із засобами досягнення тих цілей, які особистість визнає за цінності термінальні; ґрунтуються вони на переконанні, що певний спосіб дій або властивість особистості забезпечують їй переваги практично в будь-якій ситуації. В інструментальних цінностях відбиваються уявлення про засоби досягнення мети, які схвалюються в даному суспільстві чи спільноті. З одного боку, це моральні норми поведінки, а з другого – риси, здібності людей (наполегливість, відповідальність, раціоналізм, незалежність тощо).

Як зазначалося вище, цінності за своєю природою мають апріорний, ідеальний характер. Тому поділ цінностей на **матеріальні та ідеальні** (духовні) є певною мірою умовним. Ідеться про те, що ідеальні цінності можуть бути матеріалізовані в конкретних об’єктах. Так, естетичні цінності знаходять утілення в предметах мистецтва – музичних, літературних творах або творах образотворчого мистецтва. Цінності соціального характеру – такі як влада, вплив, престиж – можуть реалізовуватися в значних грошових сумах або коштовностях. Часто матеріальними цінностями називають те, що може мати вимір у грошовому еквіваленті (гроші є найбільш універсальним мірилом вартостей у соціальному світі). Але самі по собі матеріальні об’єкти, піднесені до рангу цінностей, не мають ніякого значення поза звичним соціально-культурним контекстом. Так, гроші або діаманти для Робінзона Крузо, що потрапив на безлюдний острів, нічого не важили. Тим часом цінність соціального впливу залишалася для нього вельми високою – він був зацікавлений у тому, щоб впливати на аборигена П’ятницю.

Своєрідним відгалуженням чи модифікацією поділу цінностей на матеріальні та ідеальні можна вважати виокремлення ще й тих, які дістали назви відповідно **матеріалістичних і постматеріалістичних**. Цю класифікацію обґрунтував відомий американський політолог і соціолог Р. Інглехарт. До матеріалістичних він відніс вітальні цінності, пов'язані з добробутом, фізичною і психологічною безпекою людини; до постматеріалістичних – цінності особистісної свободи і незалежності, збереження соціального і природного середовища, пізнання і творчості, саморозвитку і самореалізації. Таке розрізнення цінностей дало йому змогу схарактеризувати притаманний постіндустріальним суспільствам процес, який він назвав “тихою революцією свідомості”. **Моральний імператив Канта.**

2. Соціальні цінності і соціальні спільноти.

S – O – S

Узагальнені цінності і типи особистості, що є членами соціальних спільнот.

3. Критика традиційних цінностей як підстава соціальної модернізації.

Критика залежної особистості

Критика посередньої особистості

Критика зрілої особистості

Критика генія.

Приклад: екологічні цінності

4. Соціальний досвід і джерела цінностей

Поняття соціальний досвід

Джерела – традиції. В традиціях живе соціальний досвід.